

**Joan Estelrich, polític, humanista i activista cultural,
soci del Rotary Club de Barcelona
(Rotary Club, Hotel Havana, 14 de gener de 2020)
(Versió llarga)
Manuel Jorba**

Els parlaré de Joan Estelrich, nascut a Mallorca, a Felanitx, el 1896, un personatge complex, de múltiples activitats intel·lectuals, polítiques i, també però no tant, empresarials; activitats a vegades complementàries, a vegades inconnexes i fins i tot contradictòries. Ell mateix deia que ell i molts del seu partit, la Lliga de Francesc Cambó, no tenien capital i defensaven el capital; eren descreguts i defensaven la religió i l'Església catòlica, i eren mal casats i defensaven la institució matrimonial.

He repartit la matèria i el temps en cinc petits capítols, referents, per aquest ordre, 1) a la seva participació en les activitats del Rotary Club, 2) als anys de formació, 3) a l'entrada en l'òrbita cultural i política de Francesc Cambó, 4) a la situació i activitat durant la guerra civil i la primera postguerra i, finalment, 5) a l'època de la gestió de l'Editora Marroquí a la de la UNESCO.

Joan Estelrich, soci del Rotary Club de Barcelona

L'ingent Fons Joan Estelrich de la Biblioteca de Catalunya conté documentació sobre la participació d'Estelrich en les activitats del Rotary Club i, entre l'extensa correspondència, la mantinguda amb membres del Rotary, en tant que membres o per interessos professionals o personals. Dels 90 membres associats el 1932, hi ha cartes enviades o rebudes amb uns quaranta rotarians, quasi un cinquanta per cent. L'anàlisi d'aquesta documentació ja podria omplir de sobres la meua intervenció. No m'hi centraré perquè crec que els pot interessar més una semblança global del personatge, però sí que començaré per referir-me breument a algunes de les activitats dutes a terme dins del Rotary Club de Barcelona.

Estelrich va associar-s'hi molt aviat, el 1925, i hi consta professionalment com a editor de llibres, en tant que director de la Fundació Bernat Metge i com a directiu o gestor de l'Editorial Alpha, l'Editorial Catalana i Montaner & Simon.

Estelrich considerava el Rotary Club com «una agrupació de restauradors de l'amistat», un punt de trobada amb persones procedents, majoritàriament, de l'àmbit del comerç i la indústria, i també del dret, de la medicina i altres professions liberals,

davant de les quals considerava satisfactori i rellevant exposar les seves idees i les seves experiències.

Interessat Estelrich des de 1924 per la Societat de Nacions, per la Unió Interparlamentària i per la seva Comissió de Minories Nacionals, pels congressos de Nacionalitats i pels de Cooperació Internacional, en una reunió del Rotary dissertà sobre **el punt sisè dels estatuts generals**, directament relacionat amb les finalitats de la Societat de Nacions i de plena actualitat aleshores (i encara ara), perquè aquell punt defensava l'esperit internacional com a mitjà d'evitar la mútua ignorància entre els pobles i d'assegurar-hi la pau. Es tractava, en els seus mots, «de conèixe's, d'aprendre a conèixe's, d'acostumar-se a acceptar la varietat, la diversitat: a ésser, més que tolerant, respectuós».

L'octubre de 1929, parlaria sobre moviments pacifistes europeus, creats per contribuir a la resolució dels problemes de la humanitat, o si més no dels problemes més urgents i preocupant a l'Europa dels anys més crus de la postguerra europea i de l'aparició i ascens del nazisme: en el camp polític, el problema de la pau i el de les minories nacionals; en l'econòmic, la coordinació econòmica i financera (punt decisiu en la creació del futur mercat comú europeu). Amb l'objectiu d'arribar algun dia a «substituir la lluita entre els Estats per la cooperació entre les nacions».

El març de 1930 hi parla de l'aproximació intel·lectual entre Castella i Catalunya, just abans de l'homenatge, ideològicament transversal, dels intel·lectuals catalans als castellans que en plena dictadura de Primo de Rivera havien sortit en defensa de la llengua catalana (*La Noche*, 18 març 1930; *Las Noticias*, *La Publicidad*, *La Veu de Catalunya*, 19 març 1930).

Una conferència sobre caputxins catalans a l'Orinoco, amb referències també als de Califòrnia, toca si més no tangencialment un aspecte de la història del comerç a Catalunya, la qual cosa interessa, remarca Estelrich, un vuitanta per cent dels rotarians de Catalunya.

En plena elaboració de l'Estatut de Catalunya, el 1932, en què Joan Estelrich participava directament com a diputat per Girona, ell i altres rotarians proposaven que «el Club s'adrexi als altres d'Espanya en el sentit de fer apel·lació als sentiments de concòrdia entre tots els pobles hispànics davant l'alçament de passions que s'observa en aquests moments» (*El Noticiero Universal*, 27 abril 1932; *La Vanguardia*, 28 abril 1932).

En altres intervencions va fer propostes personals curioses, de fet utòpiques, i les feia al Rotary perquè considerava que era la institució internacional més oberta a totes les idees, amb una finalitat social més relacionada amb les orientacions de la vida moderna. El gener de 1931 ja havia parlat sobre les finalitats del Rotary. Estelrich entenia que el Rotary era una agrupació que facilitava la conciliació entre egosime i altruisme, sota la divisa de «servei abans que benefici», servei que hauria d'implicar la intervenció activa en els problemes locals i que, com una de les propostes utòpiques, podria impulsar l'intercanvi d'obers especialitzats a través de centres rotarians d'altres països (*Las Noticias, El Noticiero Universal*, 8 gener 1931). El maig de 1932 feia una exposició que sospitava, amb raó, que podia ser entesa com «conte de fades»: com que el Rotary tenia entre les seves finalitats «ajudar a qui ho necessita i s'ho mereix», proposava establir llaços de relació i col·laboració entre les entitats rotarianes per tal d'ajudar a emancipar noies i nois expòsits, reunir-los de diverses parts del món, formar-los, procurar casar-los entre ells i facilitar-los l'ocupació de zones despoblades.

Encara hi va fer diverses conferències, i trobem també la relació amb centres rotarians d'altres ciutats als seus dietaris, només parcialment conservats. Al de Madrid més d'una vegada i al de diverses ciutats d'Amèrica del Sud entre setembre i octubre de 1936.

Avanço uns quants anys per fer constar que, no més tard de l'1 de juny de 1944, Joan Estelrich tenia obert un expedient sobre «antecedentes masónicos». El novembre de 1957, molts anys després de la guerra, però encara en plena i dura postguerra (quan encara continuava l'obsessió per la repressió de la maçoneria i de tot el que els semblava que ho podia ser, i de tota mena de dissensió política), des de la direcció general de seguretat es demana al director general de serveis documentals, del sinistre arxiu concentrat a Salamanca amb finalitats de repressió política i ideològica, si, posteriorment a 1944, «han aparecido nuevos antecedentes masónicos en la documentación clasificada hasta la fecha». Això passava quan Estelrich era, ni més ni menys, que codelegat permanent d'Espanya a la UNESCO, a París, on residia i on moriria l'any següent, el 20 de juny de 1958.

Els anys de formació

L'activitat editorial, ja al·ludida, que Estelrich va voler destacar com a marca professional dins el Rotary Club, era només una part de la seves activitats. El mallorquí

Bartomeu Carrió resumia les credencials i el recorregut vital, amb accions simultànies, consecutives o poc o molt separades en el temps: «Felanitxer, menorquí, mallorquí, català, europeu. Liberal, conservador, nacionalista. Organitzador, dinamitzador, bon vivant, excel·lent gourmet. Director d'empreses editorials, de diaris, assagista i periodista. Intel·lectual noucentista i amic dels escriptors de l'Escola Mallorquina. Coneixedor de la classe política i de la intel·lectualitat europea de l'època. Amic i enemic de mossèn Antoni Maria Alcover. Conspirador, espia, propagandista contra Primo de Rivera i a favor del Moviment. Anticomunista. Teòric del regionalisme-nacionalisme mallorquí. Polític influent de la Lliga. A sou de Joan March. A sou i braç dret de Cambó. Delegat d'Espanya a la UNESCO. Joan Estelrich, el gran desconegut a Mallorca» (*El Mirall*, desembre 1997).

I efectivament Joan Estelrich va ser tot això, potser sense voler ser tot això; o almenys sense voler ser alguna d'aquestes coses en la mesura que ho va ser durant molts anys, sobretot un home dedicat a la política de partit, en detriment de la dedicació a l'activitat intel·lectual en el camp de les humanitats.

El periple vital d'Estelrich ens remet a un gran mosaic d'activitats des dels seus inicis impetuosos de la Menorca carlina fins a la seva mort, integrat en la gestió politicocultural del règim franquista. En l'endemig, tota l'activitat més sòlida, tant des del punt de vista polític com intel·lectual, va desenvolupar-se principalment en l'entorn de Francesc Cambó, amb la Lliga Catalana en el camp de l'activisme polític i amb la Fundació Bernat Metge i altres institucions en el de l'activisme cultural.

Ell mateix caracteritzaria en tres blocs d'activitat la seva trajectòria personal: «Per tres vies —diu d'ell mateix— ha decorregut la meua vida: la *sentimental*, en la qual pren relleu l'experiència amorosa; la *intel·lectual*, en què acaba per predominar la investigació, la crítica i la filosofia; l'*activa*, concentrada sobretot en la política i les empreses culturals» («Recordances», c. 1949). Totes tres vies, una d'íntima, una altra de mig pública, mig privada, i una altra, la de la vida *activa*, de totalment pública, són conjuntament i inseparablement part integrant de la personalitat de Joan Estelrich, i queden ben reflectides en els seus discursos, en els articles dispersos en multitud de revistes en diferents llengües, en llibres, en dietaris i en altra documentació del Fons de la Biblioteca de Catalunya, sobretot en la correspondència.

Estelrich es definia com a descendent d'«una raça pagesa i forta», «aristòcrata de vocació, per bé que de naixença molt modesta». El pare, que no era el gran de diversos

germans, ja no era pagès sinó guàrdia civil, destinat successivament, entre 1900 i 1907, a Granollers, Sarrià, Caldes de Montbui, Sabadell i, de nou a Mallorca, a Calvià; i de 1907 a 1914 a Menorca, a Maó, on va fer el batxillerat, i on va llegir compulsivament a l'Ateneu, de creació recent, i a la biblioteca pública, una «biblioteca mancada de llibres moderns» (25 abril 1918), però plena d'autors necessaris de llegir, i havia esmolat les eines periodístiques i polítiques amb campanyes politicoreligioses abandonades, perquè, diu ell, «quan començà la guerra jo era catòlic i carlí i per tal germanòfil [...]; després de la crisi, vaig ésser antigermanòfil convençut; ara no sóc germanòfob però continua ma antigermanofilia ...» (26 març 1918).

Aleshores, la tardor del 1914, es va considerar un home depressiu, misogin, obsessiu, inconstant, indecís i abúlic, per culpa de la ruptura traumàtica que va tenir amb els seus antics amics dels cercles integristes de Menorca, que li desferen les il·lusions de poder anar a fer estudis superiors a Madrid (25 abril 1918). La manca de continuïtat immediata dels brillants estudis mitjans amb uns estudis superiors serà un tema recurrent als seus dietaris, estudis només compensats en part amb l'assistència als cursos de filosofia fets per Eugeni d'Ors i amb una llicenciatura *express* en lletres a la Universitat de Granada, el 1930, però també amb el mestratge i guia, a París, de filòlegs de l'associació Guillaume Budé per als estudis clàssics, i de Porto i de Coimbra, i amb estudis personals gràcies als col·laboradors i a la biblioteca de la Fundació Bernat Metge i de la seva biblioteca particular, que arribaria a ser molt bona en filologia, filosofia, història i literatura.

Acabat el batxillerat i patint la frustració de no poder fer els estudis previstos i desitjats, ha de tornar a Mallorca. Aquí continuaria la intensa activitat periodística tot passant de les plataformes integristes a d'altres de signe més liberal d'Inca, Sóller i Palma, on fundaria *La Veu de Mallorca*, i també a *La Veu de Catalunya*, de Barcelona, al temps que es prodiga com a conferenciant i s'implica en institucions catalanistes com Nostra Parla. Agrupament de balears, catalans, rossellonesos i valencians i l'Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana.

El novembre de 1916 serà a Barcelona un temps, i a partir de 1917 amb continuïtat, fora dels mesos del servei militar, de març a juny de 1918. Va ser Josep Carner qui, a principi de 1917, suggerí a Francesc Cambó que incorporés Joan Estelrich a algun dels seus projectes, però va ser l'editor Gustau Gili qui el va fer entrar a la seva empresa editorial i a la Cambra del Llibre, acabada de fundar, i qui li proporcionà l'any

següent els recursos per alliberar-lo d'acabar el servei militar amb el fi de poder recuperar «el colaborador inteligente y dúctil al que me había ya acostumbrado» (12 d'abril de 1918).

La feina a l'editorial va ser la primera sortida professional estable, poc satisfactòria pels «mals modos» de Gustau Gili, per la feina mateixa («m'empipa llegir llibres que no m'interessen») i per la impossibilitat de compaginar-la amb activitats més atractives, com la secretaria de l'Institut d'Estudis Catalans, proposat per Eugeni d'Ors.

En un moment determinat, Gili li aconsellava que «no treballés gens intel·lectualment i que no volgués fer-[se] cap sobresou amb feina altra que la del seu despatx» (3 agost 1918). Aquest «consell» de Gili i la necessitat de tenir uns ingressos assegurats, li féu impossible modificar l'horari de treball a l'editorial per poder acceptar la proposta d'Eugeni d'Ors de dedicar dues hores diàries a la secretaria de l'IEC. Tanmateix, Eugeni d'Ors li feia encàrrec «interinament de la col·lecció “Minerva” i els *Quaderns d'Estudi*» (18 novembre 1918), publicacions de prestigi.

El 1917 havia començat a col·laborar a *La Revista*, ambiciosa de modernitat, i a relacionar-se més o menys directament amb autors ja reconeguts com Eugeni d'Ors, Josep Carner i Francesc Pujols, i amb una colla d'autors emergents, com Joaquim Folguera, Carles Riba, Josep Maria Junoy, J. V. Foix, Josep Pla i Josep Maria de Sagarra. A *La Revista* publicarà els primers estudis literaris ambiciosos, sobre Leopardi, un romàntic poc considerat aleshores, i sobre Kierkegaard, que Estelrich va contribuir a valorar.

En l'òrbita de Francesc Cambó

El 1919 entra en l'òrbita culturalpolítica de Francesc Cambó i deixa la feina de l'Editorial Gustau Gili.

L'atreia i l'interessava el Cambó orador polític: «Cada vegada que escolt un parlament d'en Cambó millor em sembla. És l'únic dels oradors polítics que conec que parla, sense retòrica, el llenguatge de la realitat» (16 gener 1918). De Mallorca estant hi havia entrat en relació epistolar, per a la implantació de relacions estables amb els nuclis regionalistes i nacionalistes de l'Illa, que és on en principi Francesc Cambó el volia destinar, una vegada hagués adquirit a Barcelona un bagatge polític suficient: «Comprenc la utilitat personal que pot tenir per vostè una residència d'alguns anys a Barcelona i crec que això serà sens cap dany per al moviment nacionalista mallorquí, si

vostè manté el contacte i si vostè torna després a Mallorca amb una tècnica política perfeccionada i una personalitat consagrada aquí» (carta 23 juny 1917).

En aquestes dates Estelrich es manifestava en privat reticent amb la Lliga perquè no la veia com a partit modern amb possibilitats d'àmplia implantació, en part per l'orientació excessivament conservadora del programa social i el cultural. Tanmateix, hi hauria, el maig de 1919, els contactes definitius amb l'entorn polític de Cambó, i amb Cambó mateix, que el portarien a incorporar-se a l'entramat polític i cultural que anava creant a Barcelona, tot i que en principi hauria volgut que hagués tornat a Mallorca.

Dos mesos després Estelrich feia la proposta de crear Expansió Catalana, un organisme no governamental de projecció internacional de Catalunya, i de seguida se li encarrega «centralitzar a Barcelona la propaganda catalanista a l'estranger»; en pocs mesos deixa constància que «les Oficines d'Expansió marxen normalment, sense cap acció extraordinària encara, però creant-me infinites amistats estrangeres» (15 gener 1920), i estableix un programa que exposarà en una conferència, publicada sota el títol *Per la valoració internacional de Catalunya* (març 1920), que enllaçava amb la «protodiplomàcia» (Xosé Manoel Núñez Seixas, *Internacionalitzant el nacionalisme*, 2010) preconitzada ja el 1915 per Alfons Maseras, incorporat, des de l'oficina de París, a la iniciativa avalada per Cambó.

Al cap de poc rebria l'encàrrec de la planificació i la direcció de la Fundació Bernat Metge, amb Joaquim Balcells en la secció llatina i Carles Riba en la secció grega, que començava les publicacions dels clàssics grecs i llatins el 1923. Cambó va explicar que nomenà Estelrich perquè havia arrodonit en poc temps en el camp de la filologia la competència científica suficient per fer-se càrrec de la qualitat o deficiències de les edicions i de les traduccions. Però em pregunto si no va ser elegit per la capacitat de gestió que no veia en cap altre possible candidat entre els col·laboradors més competents en filologia clàssica i perquè era i podia continuar essent, en el context de la Lliga, un intel·lectual orgànic.

El primer llibre important publicat per Joan Estelrich responia a les ocupacions literàries reflectides en les primeres col·laboracions en revistes i diaris barcelonins i mallorquins: és així que *Entre la vida i els llibres*, del 1926, ja en plena dictadura de Primo de Rivera, apareixia com a volum IV, i únic publicat, d'una col·lecció d'«Assaigs» que, pels títols que constaven al projecte, indicava també un compromís entre els estudis humanístics i els articles de tall polític, i de política de partit, i que

responien, doncs, a una doble orientació derivada de la necessitat de guanyar-se la vida i de compaginar l'activitat intel·lectual i la directament política, que era la dominant.

L'opció de la política activa, compaginada amb la reflexió intel·lectual i l'activisme cultural, era, tanmateix, plenament assumida, ni que fos «amb recança». S'hi referia al llibre *Catalunya endins*, de 1930, i ben explícitament al discurs d'homenatge ofert a Carles Riba amb motiu de la seva elecció com a membre de l'IEC, el 9 d'abril de 1932: «Vós –és la lliçó que ens doneu– us heu sabut governar, us heu sabut concentrar. D'altres –i jo sóc d'aquests, amb recança– no ens hem sabut concentrar, atrets pels altres espectacles del món, per l'acció i per la política; per bé que tenim, en descàrrec nostre, l'imperatiu patriòtic i l'evidència de tantes necessitats desateses a casa nostra. Vós us heu conservat, ferm, al centre de la nostra vida espiritual; i això ha estat un gran bé, per a vós, i, en definitiva, per a tots nosaltres» (12 abril 1932).

Per les dates del final de la Dictadura, publica *La question des minorités et la Catalogne* (1929), destinada a la difusió política d'una problemàtica compartida per altres països europeus, però quan va ser diputat a Corts durant la República, elegit per Girona el 1931, el 1933 i el 1936, «... davant les grans tensions prebèl·liques europees, el seu interès polític estava més centrat llavors en qüestions de seguretat i de desarmament que no en la problemàtica de les minories nacionals i fins i tot de la causa catalana» (Borja de Riquer, *L'Avenç*, 368, maig 2011). Tanmateix, com a parlamentari a Madrid va participar en la discussió de l'Estatut i va defensar els interessos del sector turístic i de la indústria surotapera, va participar en la llei dels drets d'autor, va ser vocal i president del consell de Cultura de la Generalitat (1935-1936) i va proposar un projecte editorial per a la Universitat Autònoma de Barcelona.

A *Fènix o l'esperit de renaixença* (1934), escrit en el context de la decepció per la victòria electoral de Macià, i per tant de la pujada al poder autonòmic d'un govern que per a ell no tenia «sentit d'ordre», tornava sobre la seva idea d'humanisme ja abordada els anys anteriors (i continuada els següents), idea «plenament integrada en la dels grups intel·lectuals europeus que reclamaven una refundació de la societat europea, un ideal de civilització contraposat a la barbàrie de la Primera Guerra Mundial», en la línia que ho feien Marcel Brion, Paul Hazard, Paul Valéry i, en uns altres paràmetres ideològics, Charles Maurras. Estelrich entenia que «l'humanisme classicista era el camí natural per prestigiar la cultura d'un país»; en el cas de Catalunya, un país «petit però ric en tradició espiritual i passat literari, digna d'incorporar-se a l'Europa que es volia

renovada després de l'horror de la guerra», i això defensava amb articles, conferències i ponències en molts congressos: «El nuevo humanismo» (1933), «El problema humanista» (1934), «Possibilité de définir un Humanisme contemporaine» (1936), «Renaissance et humanisme» (1938) i amb l'extens estudi que quedà inèdit, segurament per la mort de Francesc Cambó, a qui anava dedicat, *Ciència i consciència. Investigació sobre els problemes de l'humanisme com a introducció als estudis vivesians* (1946)

També els anys trenta temptejà alguns negocis, en el camp del turisme en el cas de l'empresa Hesperia. Urbanitzacions, de 1935 (incloïa projectes a Formentor, que Estelrich havia contribuït a promocionar com a destí turístic) i que tenia la seu social als immobles de Cambó (Via Laietana 28 i 30); o, el 1933, en l'empresa cinematogràfica Oro Films (1933). A més de l'activitat com a agent literari, amb la tramitació de compra i venda de drets d'autor, i com a gerent i després accionista de Montaner i Simon.

La Guerra Civil i la primera postguerra

El dilema acció/pensament, sempre present, abans i després, se li faria punyent just al començament de la Guerra Civil, trobant-se a Buenos Aires: «Passat el dia llegint, dormint o meditant sobre l'orientació de la meua vida, un cop tornat a Europa. De moment, complir el deure patriòtic. Després? Veurem. Home de pensament? Home d'acció? Encara la terrible pregunta» (7 octubre 1936).

La Guerra Civil, que capgiraria tota la seva trajectòria professional i personal, el sorprengué a Itàlia, tornant de Budapest. D'entrada, i en coincidència amb Aguirre de Càrcer, ambaixador d'Espanya a Roma, creia en la possibilitat d'una intervenció estrangera per imposar la pau: «Si no es fa així, l'única solució desitjable fora un compromís entre els que ara lluiten: els uns, els de dreta, a sostenir la República; els de l'esquerra, a separar-se del bolxevisme. Instaurar un nou ordre fratern, sense persecucions. En resum: tot el contrari del que passa. És utòpic, ara; és tanmateix la solució única» (25 juliol 1936).

De seguida pren un altre partit i decideix, d'acord amb Francesc Cambó (que, en carta d'1 setembre 1936, consideraria «impossible tot intent de conciliació»), consagrar-se «a la propaganda utilitzant les meves amistats internacionals» (8 agost 1936) quan retornés de l'Argentina, Xile, Uruguai i Brasil, on havia de participar en el congrés del Pen Club i en l'Entretien de la Secció d'Arts i Lletres de l'Institut Internacional de

Cooperació Intel·lectual, i de fer gestions encomanades per la Unió Interparlamentària. Ho decidex apel·lant al mal menor, davant «... el fet de la responsabilitat dels militars que es llançaren a la sublevació amb un programa absurd, que hauria revoltat a la major part d'Espanya, i comptant només amb els elements monàrquics i de Falange. La sublevació els fracassà —continua dient— i ara ens hem trobat, desprevinguts, en una guerra civil essent la major part del país víctima dels dos bàndols. És clar que la victòria del militars apar com el mal menor, en la forma que ha pres la lluita per la preponderància de la FAI. Però llur responsabilitat és immensa. Només la compensaran guanyant i governant després molt bé» (26 agost 1936).

Tanmateix, entén que de totes totes cal «evitar que l'ordre dintre casa nostra l'imposessin els militars contra nosaltres» (17 octubre 1936). Devia intuir que només amb aquest supòsit seria viable la «missió» que s'imposava de «restaurar el catalanisme entre els que hauran perdut la fe» (31 octubre 1936); de «refer totalment el catalanisme, en la doctrina i en els quadres actius, després de les experiències d'aquests anys» (1 novembre 1936).

El 17 d'octubre Cambó escriuria a Estelrich, que era encara a Buenos Aires, indicant-li que anés a París, per tal de posar-se a «treballar per a la propaganda i la restauració cultural de Catalunya» (28 octubre 1936). Arribat el 8 de novembre a Gènova, emprèn una activitat frenètica de propaganda i contrapropaganda amb llibres i articles, entre pamfletaris i documentats, des de l'Oficina de Propaganda finançada per Cambó, amb iniciatives molt diverses.

Redacta i promou el *Manifeste aux intellectuels espagnols* en suport de Franco signat per la plana major política, militar, eclesiàstica, intel·lectual i artística de la dreta reaccionària francesa, sobretot la pròxima a *Action Française*.

Dirigeix i redacta en gran part la revista bimensual *Occident: le bi-mensuel franco-espagnol* (1937-1939), amb el doble objectiu de vindicar la causa franquista i de participar en l'elaboració d'un gran ideari espanyol. S'hi combat el sector catòlic francès prorepublicà (Maritain, Mauriac, Bernanos i col·laboradors de la revista *La Croix*). Entre els llibres, el més rellevant va ser *La persecución religiosa en España* (també publicat en les versions francesa, italiana i romanesa).

Aquí també, al capdavant, s'imposava l'home d'acció, per bé que l'objectiu primordial de Joan Estelrich, en paraules d'Antoni Vilanova, «fue siempre la creación de una cultura auténtica y viva de valor trascendente y significación universal [...]». Dar

testimonio de que el fracaso de esta gran ilusión constituyó la gran tragedia de su vida, creo que es el deber moral de quienes, como el que esto escribe, tuvimos ocasión desde nuestra adolescencia de adivinar en él a uno de los más altos ejemplos que nos haya sido dado conocer de nobleza humana y de bondad de corazón, de generosa tolerancia y de libertad de expresión» (*Auge y supervivencia de una cultura prohibida. Literatura catalana de posguerra*, 2005).

Un dietari de gener-febrer de 1940, escrit tot ell a Madrid, abasta una petita part del llarg període de gestions per a la condonació de la pena de mort del seu germà, que va ser denunciat calumniosament per col·legues (era cuiner en un quarter de la guàrdia civil) i conté informació sobre les gestions per a la represa, efimera, d'*Occident. Revue International d'Hispanisme*, a París, i sobre el seu nomenament com a agregat cultural a París, amb l'ambaixador José Félix de Lequerica. Després estaria fins al 1944 a l'Oficina de Prensa del Estado Español de l'ambaixada de París, on el 1941 elabora l'informe «Labor de expansión e intercambio cultural de España en Francia», organitza a la Bibliothèque National una gran exposició sobre l'humanista valencià Joan-Lluís Vives, sobre el qual treballà intensament de cara a una tesi doctoral no acabada, i hi dirigeix la «Collection Hispanique» de l'editorial Stock.

Entre les anotacions i reflexions d'aquest breu dietari i d'altres, n'hi ha sobre la decepció de Catalunya, que se sent «hostilitzada» i decebuda davant la manca de política de «conciliació moral, d'integració espanyola», manifestada, entre altres fets, en les prohibicions d'editar en llengua catalana llibres, revistes, diaris i tota mena de publicacions, de discrepar del règim i, per tant, d'escriure i actuar més lliurement. Era un dels punts dèbils del nou règim, per al qual no veu alternativa, i que, com s'indica en una anotació posterior, arrossega el llast de l'antiintel·lectualisme dels militars: «Els generals, estil Millán Astray i Varela, s'indignen contra els intel·lectuals. Tenen la culpa de tot—criden. — Sí, inclús de les idees, poques, que vostès sostenen o que sostenen a vostès: voluntat de poder, autoritat i ordre» (29 octubre 1949). El setembre de 1939 havia escrit en privat que «les plagues d'Espanya eren el militarisme, el clericalisme i la burocràcia, i han guanyat les tres» (17 setembre).

Serien les conseqüències de la guerra, pitjors del que li havia estat possible d'imaginar, les que condicionarien l'orientació de futur acomodada a unes noves circumstàncies, que proporcionaven unes molt limitades i rigorosament controlades possibilitats d'actuació en el camp de la política activa: «Problema meu: la derrota de

Catalunya ha deixat sense aplicació unes energies, una experiència, una informació, un saber, unes tècniques... acumulades en trenta anys d'activitats. Em cal ara aplicar tot això, més o menys parcialment, en empreses en què no hi intervé el meu interès més pregon, la meua persona íntegra. Però em sembla mortalment pitjor no utilitzar-les gens» (22 desembre 1949).

Era un aspecte de la tortura de veure's abocat a tornar a començar, com es temia des del començament de la guerra: «Em torno a posar els problemes essencials de la meua vida, de la seva organització i orientació. Veig com a possible que als 40 anys l'hagi de tornar a començar. Totes les posicions guanyades se m'ensorren (econòmica, literària, social, política). ¿Refaré la vida a Europa? M'instal·laré a Suïssa, França o Itàlia? ¿Me n'aniré a Sud-amèrica, on tindrè més possibilitats, per l'aspecte editorial? El cor se m'oprimeix bàrbarament de pensar que hagi d'abandonar la Catalunya dels meus ensomnis de glòria. És horrible!» (4 agost 1936).

Estelrich, per pragmatisme i conveniència, s'adaptà a les possibilitats reals de la nova situació, mogut per obligacions i responsabilitats adquirides o desitjades: «... la família, ara el drama del meu germà, π i els Serra, altres amistats que confien en mi, Montaner i Simon, l'Alpha i En Cambó, la propaganda a París, el film Agustina, l'arxiu literari d'Ufilms [...], i encara els projectes de càtedra a Madrid i de revista ...» (22 de setembre de 1939).

Somiava per a ell una llibertat econòmica que mai no va tenir, que li hauria de permetre organitzar la seva vida: «Viure entre llibres i escriure és la meua vocació primera i més autèntica. Després venen els viatges a llocs estimulants o per conèixer gent interessant. En tercer lloc, la política, però ja només per a realitzar projectes en matèria cultural [...]. ¿Com conciliar el repòs que reclama l'estudi amb la necessitat intel·lectual de sortir i moure'm i amb la necessitat material de guanyar diners a bastament per a les atencions que pesen damunt meu? I encara tot això és calcular endebades mentre pesi damunt meu la sort del meu germà» (c. 28 gener 1940). I el 1951 encara anotava: «El meu cas només podria solucionar-lo una modesta riquesa. Cambó m'ho havia promès repetidament i solemne». Per això se'n queixava: «Per a Francesc Cambó no he estat mai sinó un instrument del seu prestigi: una màquina productora d'iniciatives, organitzacions i realitzacions que ell s'apropiava» («Recordances», c. 1949). «Jo sóc el que tinc més dret a queixar-me de F. Cambó i tanmateix desitjo la seva glòria i treball per ella. Tots els altres, que s'han fet rics al costat d'ell i per ell, no s'hi

interessen gens. F. Cambó paga ara els seus errors culminats en el seu testament, que volent ésser un exemple de mecenatge ha resultat un niu de conflictes» (18 desembre 1949).

Un cop acabada la guerra, se li feia del tot evident la irreductible posició de control i domini absolut dels vencedors i la irreversibilitat del resultat. Va pensar a optar a una càtedra de literatura i història de Grècia i Roma, que veia possible en unes universitats en què «en certes disciplines no resta ni una sola autoritat en el professorat oficial», i en una nova revista, segons el model de *La España Moderna* o la *Revista de Occidente*, temes de què va parlar amb Jesús Pabón, biògraf de Cambó i home del règim.

Una altra possibilitat era, «per raons morals», l'emigració, opció en què ja havia pensat el 1936, quan era a Buenos Aires, ciutat en què veia bones perspectives de negoci en el camp editorial. Es va quedar aquí perquè, entre altres raons, se sentia dels vencedors, entre els quals, però, com constata a propòsit de les múltiples i difícils gestions per alliberar de la pena de mort el seu germà, no hi tenia «prestigi», és a dir, no tenia prou influència dins el Movimiento, on dirigents com Antonio Tovar i Pedro Laín Entralgo se'n malfiaven.

Si bé va ser impulsor o si més no suggeridor d'institucions com l'Institut de Estudios Hispánicos i una Secció catalana del CSIC, substitutòries de les anul·lades o prohibides a Catalunya després de 1939, també es proposava, utòpicament, tenir un paper en la «reconstrucció» de la cultura catalana, però la represa de les activitats públiques com a escriptor i com a publicista no arribaria fins molts anys després, devers 1945, que tornarà a l'escriptura pública i pròlogarà llibres, farà discursos i conferències i col·laborarà regularment a *Leonardo*, a *Destino* i al *Diario de Barcelona*, tot buscant alguna mena de caixa de ressonància que li permetés de recuperar l'ascendent i el relleu personal antics, amb ambicions de *maitre à penser*, enfront de preses de posició cruament hostils, com la del full clandestí *Què fem*: «Avui volem advertir al Sr. Estelrich que no es cregui amb dret d'escriure sobre el que pensa la joventut, com acaba de fer. Cal que es convenci que no és ja ningú que hi estigui prou lligat per interpretar-la ...» (1947).

Resultat en part d'aquestes col·laboracions van ser els llibres *Las profecías se cumplen* (1948) i *La falsa paz* (1949), on defensava, aquí i en altres escrits, l'eficàcia dels principis «cristians i occidentals» davant l'amenaça comunista i la necessitat que a

Espanya s'adoptessin les mesures necessàries perquè pogués ser partícip de la «unitat espiritual» de l'Europa occidental, en plena guerra freda, i de la reconstrucció de la «gran comunitat hispànica» (Borja de Riquer, *L'últim Cambó (1936-1947)*, 1996). Per això, poc després pogué ser cridat a participar en l'aproximació del règim franquista a les noves organitzacions internacionals.

De l'Editora Marroquí a la UNESCO

L'any 1949 començava la seva estada a Tànger com a alt directiu de l'empresa Editora Marroquí, S. A., i com a director del diari *España*, vinculats als Godó i al govern espanyol a través de l'Alta Comisaría de España en Marruecos. Al dietari es refereix a les gestions i avatars de la seva hipotètica designació, fallida, com a conseller cultural de l'ambaixada d'Espanya a París, «on els interessos culturals d'Espanya estan abandonats d'ençà que jo ho vaig deixar» (4 d'octubre).

El 1951 inicia la participació en la UNESCO, sense deixar les responsabilitats directives de l'Editora Marroquí, com a observador d'Espanya a la VI Conferència Plenària i redacta un «Esbozo de organización» per encàrrec del ministre Martín Artajo. A partir d'aleshores, tindrà una participació continuada en les activitats de l'organisme internacional amb la feina del dia a dia (el 1954 com a membre del comitè executiu i el novembre de 1957 com a president del comitè de relacions exteriors) i amb la intervenció en les conferències plenàries i amb l'organització de congressos de temes educatius i científics, a París, Madrid, Montevideo, Delhi i altres ciutats.

I acabo. Ja he remarcat que Joan Estelrich, per tal de no haver de reorientar dràsticament la seva intensa i diversa vida professional després de la Guerra Civil, i més obligadament una vegada mort Francesc Cambó, el 1947 (no sabrem què hauria passat si Cambó no hagués mort aleshores), va tenir l'obsessió de poder aplicar la seva experiència en el maneig polític adquirit a la Societat de Nacions i a altres organismes polítics. Aprofitar els anys quaranta i cinquanta l'experiència en la diplomàcia, i per tant en el món de la política activa oficial, volia dir integrar-se necessàriament en el règim franquista, sense reserves fetes en públic i anant en compte amb les privades. No s'hi podia ser innòcuament per pragmatisme i oportunisme: hi era necessària una «adaptació»; potser no, o segur que no, una comunió ideològica plena i incondicional per poder accedir a zones marginals del poder, no pas a les del nucli dur del poder

polític real, a què Estelrich no va pretendre arribar, o a què, mort prematurament, no va poder arribar.

Barcelona i Martorell, gener de 2020

Per a aquesta conferència he reelaborat, sintetitzat-los i, en alguns punts, ampliant-los, alguns estudis meus, als quals em remeto, i en els quals dono bibliografia:

-«Un arxiu per a unes memòries: el Fons Joan Estelrich de la Biblioteca de Catalunya». A: Jaume POMAR (coord.) *Actes de les Jornades d'Estudi sobre Joan Estelrich. Palma-Felanitx 17, 18 i 24 d'octubre de 2008*. Barcelona : PAM, 2010, p. 155-183.

-«Epíleg». A: ESTELRICH, Joan. *Dietaris*. A cura de Manuel JORBA. Barcelona: Quaderns Crema, 2012, p. 563-593.«Epíleg». A: ESTELRICH, Joan. *Dietaris*. A cura de Manuel JORBA. Barcelona: Quaderns Crema, 2012, p. 563-593

-«Eugeni d'Ors als primers dietaris de Joan Estelrich (1918-1920)». *L'Espill*, 47 (tardor 2014), p. 84-94.

-«Els primers anys de Joan Estelrich a Barcelona, (quasi) per ell mateix». A: PLA, Xavier (ed.). *El món d'ahir de Joan Estelrich : Dietaris, cultura i acció política*. València: Universitat de València, 2015, p. 35-69.

Les dates posades a continuació dels textos fan referència als *Dietaris* o, en algun cas, a la correspondència. Hi dono també referència abreujada d'algunes citacions no incloses als estudis esmentats.